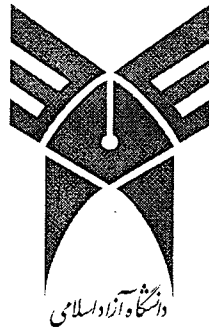

181.74

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد ((M.A))
گرایش تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان

نقش هیأت‌های مؤتلفه اسلامی در تحولات سیاسی سالهای ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷

استاد راهنما

دکتر کیوان لؤلؤئی

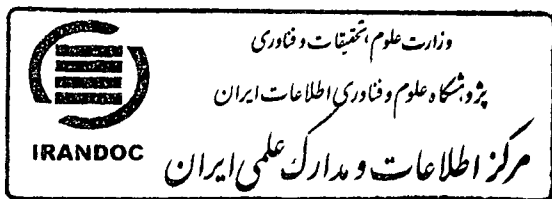
استاد مشاور

دکتر داود داداشی نژاد

نگارش

حسین رضائی

زمستان ۱۳۸۹

ب

۱۵۸۰۶۲

۱۳۹۰/۴/

۸

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد شاهرود

دانشکده علوم انسانی ، گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد ((M..A))
گرایش تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان :

نقش هیأت‌های مؤتلفه اسلامی در تحولات سیاسی سالهای ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷

نگارش :

حسین رضائی

زمستان ۱۳۸۹

۱ . دکتر کیوان لؤلؤئی استاد راهنما

۲ . دکتر داود داداشی نژاد استاد مشاور

۳ . دکتر احمد اشرفی

۴ . دکتر مهتری ادریسی

هیأت داوران

۱۳۸۹/۰۱/۲۸

۵

امضاء

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت رساله پایان نامه

اینجانب حسین رضایی دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته / دکتری حرفه ای / دکترای تخصصی در رشته تاریخ که در تاریخ ۲۹/۱۲/۸۹ از پایان نامه خود تحت عنوان "تبعیض علیه زنان در عصر پهلوی: اسناد، دستنویسات، بیانی، سوابق ۱۲۴۲ تا ۱۳۵۷" با کسب نمره

۱۷/۲۵ و درجه دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم:

۱) این پایان نامه / رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و

رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوطه ذکر و درج کرده ام.

۲) این پایان نامه / رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳) چنانچه بعد از فراغت تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴) چنانچه در هر مقطعی زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می پذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با این جانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه

ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی

امضای و تاریخ

۸۹/۱۲/۱۸

سپاسگزاری :

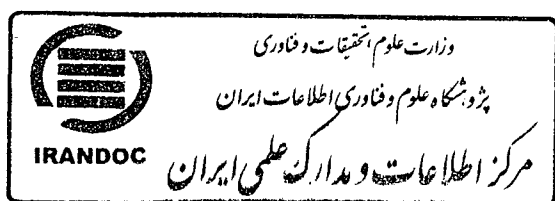
سپاس بیکران مختص ذات پاک احدیت ، خداوند متعال است که به بشر آموخت آنچه را که نمی دانست و به من توان نوشتن سطورى را داد که بخشی از فداکاری مردان آزاده و دلیر و پاک باخته ای را به رشته تحریر در آورم ، مبارزانی که جز رسیدن به لقاء پروردگار و دفاع از آرمان و اعتقاد خویش و استقلال ایران سربلند به چیز دیگری نمی اندیشیدند .

زبینه و مایه افتخار است که از استاد ارجمند جناب آقای دکتر لؤلؤئی که زحمت راهنمایی و جناب آقای دکتر داداشی نژاد که مشاورى امین برای بنده بودند سپاسگذاری بنمایم ونیز سایر اساتید ارجمند گروه تاریخ واحد شاهرود بویژه آقای دکتر علیزاده و آقای دکتر سلیم کمال تشکر را داشته باشم .

از خانواده محترم خود که صبورانه مرا تشویق به نوشتن می کردند تشکر می کنم و در پایان با تجدید سپاس به درگاه خدای سبحان از همه کسانی که در این مسیر مشوقم بودند و یاریم کردند سپاسگزارم .

تقدیم به

آئینه داران آفتاب ، مبارزان خاموش ، شهیدان زنده تاریخ ، بخارائی ، امانی ، صفارهرندی ،
نیک نژاد که در دوران ظلمت و تاریکی حکومت استبدادی درخشیدند و شمع راه مجاهدان
و مبارزان گشتند .

فهرست مطالب

۱ چکیده

۲ مقدمه

فصل اول : هیأت های مذهبی ورود به سیاست

۱- ۱ - زمینه های مذهبی تشکیل هیات های مؤتلفه ۷

۱- ۲ - رابطه نیروهای مذهبی و دولت در عصر پهلوی ۸

۱- ۲- ۱ - نیروهای مذهبی و سیاست در دولت رضا شاه ۹

۱- ۲- ۲ - نیروهای مذهبی و سیاست از سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۰ ۱۰

۱- ۲- ۳ - نیروهای مذهبی و سیاست در دهه ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ ۱۹

۱- ۳ - زمینه سیاسی پیدایش هیأت های مذهبی ۲۳

۱- ۴ - زمینه های فکری و اجتماعی شکل گیری هیأت های مؤتلفه اسلامی ۲۵

۱- ۵ - مسجد امین الدوله (هیأت بازار) ۲۸

۱- ۶ - مسجد شیخ علی ۳۲

۱- ۷ - هیئت اصفهانی ها ۳۳

۱- ۸ - نحوه ائتلاف ۳۵

۱- ۹ - شورای روحانیت ۳۷

۱- ۱۰ - تشکیلات مؤتلفه ۳۹

۱- ۱۱ - بودجه مالی ۴۲

فصل دوم : اپوزیسیون

۲- ۱ - اپوزیسیون ۴۵

۲- ۲ - حزب ملل اسلامی ۴۹

- ۵۰ ۳-۲ - حادثه ۲۱ فروردین ۱۳۴۴ کاخ مرمر
- ۵۴ ۴-۲ - احزاب سیاسی (۱۳۳۲ - ۱۳۵۶)
- ۵۵ ۵-۲ - حزب توده مورد غضب
- ۶۲ ۶-۲ - جبهه ملی
- ۶۸ ۷-۲ - نهضت آزادی
- ۸۰ ۸-۲ - روحانیت
- ۸۳ ۹-۲ - سازمان های چریکی (۱۳۴۹-۱۳۵۶)

فصل سوم : فضای اقتصادی ایران و شکل گیری مؤتلفه اسلامی

- ۱۰۷ ۱-۳ - فضای اقتصادی ایران و تاثیر آن در شکل گیری هیئت های مؤتلفه اسلامی
- ۱۲۲ ۲-۳ - پایه های قدرت شاه
- ۱۳۴ ۳-۳ - نقش بازار در تحولات سیاسی
- ۱۳۵ ۳-۴-۱ - تعریف بازار
- ۱۳۷ ۳-۴-۲ - جایگاه ویژه بازار
- ۱۳۹ ۳-۴-۳ - نقش بازار در تحولات سیاسی
- ۱۴۳ ۳-۴-۴ - بازار و نقش آن در شکل گیری مؤتلفه
- ۱۴۴ ۳-۴-۵ - علل اتحاد بین روحانیت و بازار
- ۱۵۰ ۳-۵ - اصلاحات ارضی زمینه ای برای پیدایش مؤتلفه
- ۱۵۳ ۳-۵-۱ - مرحله دوم اصلاحات ارضی
- ۱۵۵ ۳-۵-۲ - عملکرد اصلاحات ارضی
- ۱۵۷ ۳-۶ - رفراندوم ۶ بهمن ۱۳۴۱ :

فصل چهارم : حسنعلی منصور و اقدامات مؤتلفه اسلامی

- ۱۶۰ ۴ - ۱ - انتصاب نخست وزیر ، حسنعلی منصور.....
- ۱۶۳ ۴ - ۱ - ۱ - شرح حال منصور
- ۱۶۴ ۴ - ۱ - ۲ - سوابق منصور
- ۱۶۵ ۴ - ۱ - ۳ - کابینه منصور
- ۱۶۶ ۴ - ۲ - تحلیلی از اوضاع.....
- ۱۶۸ ۴ - ۳ - ماجرای کاپیتولاسیون
- ۱۶۹ ۴ - ۳ - ۱ - موضوع در پرده ابهام
- ۱۷۱ ۴ - ۳ - ۲ - اعتراف آمریکایی ها.....
- ۱۷۲ ۴ - ۳ - ۳ - زمینه تصویب نهایی کاپیتولاسیون
- ۱۷۷ ۴ - ۳ - ۴ - مجلس و رای گیری نهایی (تصویب نهایی)
- ۱۷۸ ۴ - ۳ - ۵ - تحلیل ها از نتیجه رای گیری.....
- ۱۷۹ ۴ - ۵ - واکنشهای علیه لایحه
- ۱۸۰ ۴ - ۶ - مخالفت امام خمینی و بیانات آتشین
- ۱۸۱ ۴ - ۷ - قانون منحوس
- ۱۸۲ ۴ - ۸ - اختلاف نظر
- ۱۸۳ ۴ - ۹ - مشکلات اجرایی.....
- ۱۸۵ ۴ - ۱۰ - سرنوشت منصور
- ۱۸۸ ۴ - ۱۱ - اصلاح قانون
- ۱۹۰ ۴ - ۱۲ - موفقیت آمریکایی ها
- ۱۹۶ ۴ - ۱۳ - تاریخچه مبارزه مسلحانه مؤتلفه

- ۱۹۸..... ۴- ۱۳- ۱- اولین اقدام
- ۲۰۰..... ۴- ۱۳- ۲- چرا حسنعلی منصور؟
- ۲۰۲..... ۴- ۱۳- ۳- تشریح عملیات بدر
- ۲۰۳..... ۴- ۱۳- ۴- منصور در آستانه مرگ
- ۲۰۵..... ۴- ۱۴- هیأت‌های مؤتلفه اسلامی و ارتباط با گروه‌های سیاسی
- ۲۰۵..... ۴- ۱۵- دستگیری و بازداشت
- ۲۰۷..... ۴- ۱۶- هیأت‌های مؤتلفه پس از ۲۸ خرداد ۱۳۴۴
- نتیجه‌گیری..... ۲۱۲

فهرست پیوستها

- ۲۱۳..... ۱- شهید حاج صادق امانی
- ۲۱۴..... ۲- نمودار گروه شیعیان
- ۲۱۵..... ۳- نمودار تشکیلات مؤتلفه
- ۲۱۶..... ۴- نمودار تشکیلات مؤتلفه از دیدگاه ساواک
- ۲۱۷..... ۵- آیت الله میلانی
- ۲۱۸..... ۶- ترر منصور جلوی مجلس شورای ملی
- ۲۱۹..... ۷- مطبوعات اخبار امید وارکننده از حال حسنعلی منصور
- ۲۲۰..... ۸- دیدار شاه و فرح از حسنعلی منصور
- ۲۲۱..... ۹- پزشکان خارجی برای نجات جان منصور وارد تهران شدند
- ۲۲۲..... ۱۰- نگرامهای همدردی سران ملل مختلف در مرگ منصور
- ۲۲۳..... ۱۱- دادگاه اعضای هیأت‌های مؤتلفه اسلامی
- ۲۲۴..... ۱۲- حکم اعدام در مطبوعات
- ۲۲۵..... ۱۳- عزیمت خانواده‌های زندانیان به قم
- ۲۲۶..... منابع و مآخذ

چکیده

هیأت‌های مؤتلفه اسلامی و مسائل پیرامون آن یکی از موضوعات قابل اعتنا در نزد پژوهشگران تاریخ معاصر به شمار می‌آید که برای اولین بار هیأت‌های مذهبی در امور سیاسی دخالت نموده و چه بسا نقش تعیین کننده‌ای در تحولات سیاسی بر عهده داشتند و در فعالیتهای سیاسی حلقه واسطی بین روحانیت با مردم بوده‌اند هدف در این پژوهش بررسی نقش هیأت‌های مؤتلفه اسلامی در تحولات سیاسی ایران سالهای ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۷ می‌باشد

روش پژوهش در این پایان نامه به صورت کتابخانه‌ای بوده که ملاحظه اسناد و مدارک و کتب مربوط بر دستور کار قرار داشته و ترسیم فضای سیاسی مورد بحث در فیشهای متعدد تهیه و سپس تصویب و پالایش گردید.

نتایج بدست آمده در این پژوهش شامل موارد زیر است. این تحقیق بر آن است که نشان دهد ماهیت این هیأت‌ها با سایر هیأت‌های مذهبی متفاوت بوده است و شیوه نوینی را برای رسیدن به جامعه نمونه اسلامی دنبال می‌کرده است و با ورود به مسائل سیاسی با بهره‌گیری از راهنمایی روحانیت در فضای سیاسی سالهای مورد نظر تاثیر گذار بوده و همراه سایر گروه‌های مبارز زمینه را برای پیروزی انقلاب اسلامی فراهم کرده‌اند. هیأت‌های مؤتلفه اسلامی و اقدامات آنها باعث گردید که روند تحولات سیاسی را دچار دگرگونی نماید. ائتلاف هیأت‌های مذهبی و تبعیت از مرجعیت و مبارزه با شیوه‌ای متفاوت از سایر گروه‌های سیاسی و احزاب موجود، در این بین حمایت این هیأت‌ها از مرجعیت زمان (امام خمینی ره) و ارتباط نزدیک با ایشان و فعالیتهای متعدد دیگر از جمله ساماندهی راهپیمایی‌ها، توزیع اطلاعیه‌ها، چاپ متن سخنرانی امام خمینی و سرانجام اعدام انقلابی حسنعلی منصور نقش زیادی را در تحولات سیاسی ایفا نمودند که به صورت خلاصه آن را می‌توان اینگونه بر شمرد.

- تشکیل هیأت‌های مؤتلفه عکس‌العملی بود که در سطح عمومی در پاسخ به فشارهای سیاسی مذهبی پهلوی دوم صورت گرفت
- اعتقاد به مبارزه و امید به تشکیل جامعه نمونه اسلامی را در میان نیروهای مذهبی سیاسی تقویت نمود
- ایجاد ترس و دلهره در حاکمان، با ترور حسنعلی منصور، نخست وزیر شاه

کلیدواژه‌ها :

هیأت‌های مؤتلفه، اصلاحات ارضی، احزاب، ائتلاف، کاپیتولاسیون، اپوزسیون، بازار، حسنعلی منصور

مقدمه

بیان مسئله

در ایران دوره اسلامی رابطه مذهب و سیاست دارای نوعی فراز و فرود بوده است. و رقابت این دو پیشینه ای طولانی دارد. این مهم در تاریخ معاصر به علت ورود عنصری به نام تجدد غربی جلوه و نمود بیشتری پیدا کرد. لذا نهاد مذهب نسبت به حوزه سیاست موضع گیری نمود. و سیاست نیز به علت مدیریت جامعه ناچار به مشخص نمودن رابطه خود با عرصه دین و مذهب گردید که حاصل این رابطه را می توان در جنبش مشروطه مشاهده نمود که مشخصاً علمای دین رهبری این حرکت را در دست داشتند. بر این اساس ورود مذهب به طور مشخص به عرصه سیاست منجر به ایجاد تشکل ها و گروههایی در درون نهاد دین گردید. از طرفی دیگر، هنوز نیروهای مذهبی سعی در حفظ شیوه سنتی خود به عنوان پدران معنوی جامعه داشتند و از این زاویه نیز به انقلاب مشروطه می نگریستند. در نتیجه عدم توجه به تشکل و تشکیلات سیاسی باعث گردید با توجه به رهبری حرکت های مردمی توسط علمای دین آنها عملاً از جریانهای سیاسی کنار گذاشته شوند. پس مذهب و نیروهای مذهبی با شکل گیری نهادهای مدرن از جمله احزاب سیاسی، منشا تشکیل بخش عمده ای از احزاب و گروه های سیاسی در جامعه شدند. که خود بخش عمدهای از تاریخ معاصر را تشکیل می دهد.

در گذشته عدم توجه روحانیت به حزب و تشکیلات سیاسی و عدم سازمان دهی خویش در درون این نهاد مدرن باعث شده بود تا بخش عمده ای از مردم و توده ها که خود را مرتبط با روحانیت و پیرو آنها می دانستند در چهار چوب این نهاد های مدرن قرار نگرفته و به این نهاد ها به دیده منفی و سوء ظن و تردید بنگرند.

به نظر می رسد پس از کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ نیروهای مذهبی تحت نام هیأت های مذهبی به فعالیتهای سیاسی به رهبری روحانیت متمایل گشتند و به طور مشخص می توان از جمعیت فدائیان اسلام، مجمع مسلمانان مجاهد، گروه شیعیان، حزب ملل اسلامی، حزب الله و هیأت های متولفه اسلامی که رابط مبنایی تری با روحانیت داشتند و به نوعی خود را پیرو آنها می دانستند که موضوع این پایان نیز می باشد نام برد. بر همین اساس است که ما می بینیم هیأت های متولفه اسلامی در ساختار خود شورای روحانیت داشته است. اینکه این هیأت های مذهبی چگونه در سیاست ورود یافتند و تشکیل دهندگان آنها چه کسانی بودند و چه اهدافی را دنبال می کردند. موضع آنها با حکومت پهلوی چه گونه بود و متقابلاً دولت چگونه با آنها برخورد نموده است و تاثیر سیاسی تشکیل این هیأتها چه بوده است موضوعاتی است که سعی شده بطور جامع به آنها پرداخته شود اما اهمیت این تحقیق در این است که بدانیم این هیأتها چه گونه پشتیبانی مالی می شدند

و به لحاظ ایدئولوژی چه مبانی داشتند و اساساً روحانیت بویژه امام خمینی (ره) در ائتلاف این هیأتها چه نقشی را ایفا نموده اند .

شیوه تدوین این پژوهش بر اساس مطالعات کتابخانه ای ، اسناد انتشار یافته سازمان اسناد انقلاب اسلامی ، روزنامه ها و کتب خاطرات که منتشر شده است صورت گرفته است . و تا آنجا که مقدور بوده سعی شده هیچ سندی از دید دور نماند.

این پژوهش در چهار فصل تقدیم خوانندگان محترم می گردد امید است مورد قبول قرار گیرد و قبلاً از کاستی و نواقص آن از همگان بویژه اساتید گرانمایه پوزش می طلبیم .

هدف از تحقیق :

هدف این تحقیق آن است که با تشریح فضای سیاسی ، اقتصادی و مذهبی سال ۱۳۴۲ به بعد نحوه شکل گیری تشکیلات سیاسی مذهبی به نام هیأت های مؤتلفه اسلامی را بیان نماید و در این رهگذر تاثیر این تشکیلات را بر اوضاع سیاسی دوره مورد نظر بشناساند ، کشف زوایای پنهان فعالیت افراد مذهبی که در قالب هیأت های دینی به امور سیاسی وارد شدند هدف دیگر این تحقیق می باشد .

پرسشها و فرضیات :

عمده ترین فرضیه هایی که در این پژوهش مطرح می باشد این است که ورود هیأت های مذهبی به فعالیت های سیاسی ناشی از شرایط سیاسی ، اقتصادی و مذهبی دوره مورد نظر بوده است . ایدئولوژی حاکم بر این هیأت ها و ارتباط نزدیک با روحانیت و بازار توانسته است نیروی مقاومتی ایجاد کند که در مقابل حکومت بایستد . اعضای این هیأت ها کسانی بودند که در بازار فعالیت داشته اند و قسمت عمده منابع مالی حرکت های مذهبی و سیاسی را تأمین میکردند .

در این باب پرسشهای زیر مطرح می گردد :

- ۱- چه شرایطی باعث ائتلاف هیأت های مذهبی و گرایش آنها به فعالیت سیاسی شد ؟
- ۲- عملکرد حسنعلی منصور و موضوع کاپیتولاسیون چه تأثیری بر فعالیت این هیأت ها چه بوده است ؟
- ۳- چگونگی رابطه روحانیت و بازاریان و نقش مرجعیت در ائتلاف این هیأت ها چه بوده است ؟
- ۴- هیأت های مؤتلفه در تکثیر اطلاعیه های امام خمینی و توزیع آن و شکل گیری راه پیمایی های علیه دولت چه نقشی را ایفا نموده اند ؟
- ۵- منابع مالی فعالیت این هیأت ها چگونه تأمین می شده است ؟

پیشینه و ادبیات تحقیق :

پیشینه تحقیق بصورت کتاب ، نشریات ، و خاطرات شفاهی بوده است. که به اختصار به توضیح هریک پرداخته می شود .

۱- کتابها

الف : هیأت های مؤتلفه اسلامی به قلم آقای دکتر اسدالله بادامچیان و بنائی می باشد که اطلاعات ارزشمندی را بدست می دهد . آقای بادامچیان که خود از اعضای مؤثر این هیأت ها بوده است این کتاب را نوشته است .

ب : خشونت قانونی به قلم آقای کاظم مقدم که بخش عمده ای از آن برگرفته از کتاب آقای بادامچیان و بخش دیگر آن گزیده ای از تاریخ معاصر ایران است . این کتاب بیشتر به زندگی حاج صادق امانی که به عنوان فرد مؤثر در تشکیل این هیأت ها بوده است پرداخته .

ج : تاریخ شفاهی هیأت های مؤتلفه اسلامی به قلم خانم حکیمه امیری که با تدوین و مکتوب کردن خاطرات اعضای هیأت های مؤتلفه اسلامی که توسط مرکز اسناد انقلاب اسلامی گردآوری شده است به چاپ رسانده که علاوه بر خاطرات ، اسنادی را نیز ضمیمه نموده است همچنین وی به فعالیت های پس از پیروزی انقلاب اسلامی این هیأت ها نیز اشاره دارد .

د : کتابهایی که مرکز اسناد انقلاب اسلامی با نام های گوناگون به چاپ رسانده است و فعالیت های آنها را منعکس نموده است . و نیز کتاب هایی تحت عنوان ،، یاران امام به روایت اسناد ساواک ،، که توسط مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات به چاپ رسیده .مثل کتاب شهید صادق ، شهید لاجوردی ، شهید اندرز گو .

۲- نشریات

نشریه ،، شما ،، ارگان حزب مؤتلفه اسلامی که بصورت پراکنده در بعضی از شماره های خود نسبت به درج خاطرات اعضای این هیأت ها اقدام نموده است و نیز در تعدادی از شماره های روزنامه رسالت نیز این خاطرات به چاپ رسیده است .

نشریه ،، ذکر ،، که یک مجله آموزشی مخصوص اعضای حزب مؤتلفه اسلامی می باشد و به صورت ماهیانه انتشار می یابد حاوی مطالبی است که به فعالیتهای هیأت های مؤتلفه اسلامی اشاره دارد .

۳ - خاطرات شفاهی

عمده این خاطرات بوسیله مرکز اسناد انقلاب اسلامی بصورت مصاحبه با اعضای و بر روی نوارهای کاست ضبط شده و گاهاً به چاپ نیز رسیده است .

روش تحقیق :

در این پایان نامه وقایع نگاری ملاک عمل نبوده است ، بلکه سعی شده موضوع با تامل بیشتر کندو کاو گردد و با جستجو در کلیه کتابها ، اسناد ، جراید و توجه به خاطرات کسانی که خود در هیأت های مؤتلفه اسلامی نقش داشته و هم اکنون در قید حیات می باشند بخوبی موشکافی شود و موارد بخوبی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد . نگارنده بر پایه شناسایی ، گرد آوری و پالایش کلیه منابع نوشتاری و تحقیقات شفاهی به استخراج گزیده مطالب سودمند و تدوین منطقی و عملی حاصل از پژوهش خویش مبادرت نموده است .

موانع و مشکلات تحقیق :

در هم تنیدگی موضوع فعالیت سیاسی هیأت های مذهبی در دوره مورد تحقیق و نیز عدم دسترسی کامل به اسناد محرمانه وزارت اطلاعات و مرکز اسناد انقلاب اسلامی و کمبود منابع مکتوب در خصوص موضوع مورد تحقیق از مشکلات پیش رو بوده است .

فصل بندی:

این پژوهش بجز چکیده و مقدمه ۴ فصل اصلی را در بر می گیرد . که در فصل اول زمینه های مذهبی تشکیل هیأت های مؤتلفه اسلامی ، رابطه نیروهای مذهبی و دولت در عصر پهلوی دوم ، علل سیاسی پیدایش هیأت های مذهبی ، زمینه های فکری و اجتماعی هیأت های مؤتلفه اسلامی ، مساجدی که در آن فعالیت انجام می شده است . و چگونگی ائتلاف این هیأت ها بررسی می گردد .

در فصل دوم در خصوص اپوزیسیون، زمینه های سیاسی ، احزاب ، ، روحانیت ، سازمان های چریکی ، حزب ملل اسلامی و سایر احزاب بحث شده است .

در فصل سوم فضای اقتصادی ایران و شکل گیری هیأت های مؤتلفه اسلامی ، اصلاحات ارضی ، رفرا ند م عبهمن ۱۳۴۱ و بازار آمده است .

در فصل چهارم به موضوع نخست وزیری حسنعلی منصور و کابینتو لاسیون و واکنشهای حاصل از این لایحه ، و به ادامه فعالیت های هیأت های مؤتلفه اسلامی پرداخته شده است .

فصل اول

زمینه های شکل گیری هیأت های مذهبی

فصل اول

زمینه های مذهبی تشکیل هیات های موفله

دین اسلام، دین جامعی است که نگاه کاملی به تمامی حوزه های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و شخصی زندگی دارد و محتوای فقه و سنت پیامبر گرامی اسلام حاکی از این امر است. شان اجتماعی که حاملان اندیشه های مذهبی بوده و در تاریخ اسلام از آنها به عنوان مفسران شریعت نام برده می شود، تحت عنوان علما معروف شده اند. این شان اجتماعی با ورود اسلام به ایران اهمیت اساسی یافت و در میان طبقات اجتماعی ایران جایگاهی درخور پیدا کرد. به نحوی که پیوند دین اسلام با تاریخ ایران و نفوذ عمیق آن در جامعه ایرانی واقعیتهای غیرقابل انکار شد. بدین سان، سالهاست که مستشرقان و سفرنامه نویسان در بررسی تاریخ ایران با نقل خاطرات خود از این کشور بر نفوذ علما و مذهب تاکید فراوان داشته اند و هیچ حرکت سیاسی در تاریخ ایران اسلامی شاید نتوان یافت که نسبت و تناسبی با دین اسلام نداشته باشد.

آموزه مهم اسلامی «حاکمیت از آن خداوند است و زمین و آسمان به او تعلق دارد که توسط فرستاده او، پیامبر اسلام و بعد از پیامبر، توسط جانشینان او در زمین اعمال می گردد.»^۱ تبلور نظریه مهمی است که به نظریه حکومت شهرت یافت. براساس این آموزه و با توجه به پیدایش تکالیف اجتماعی جدید و تعهدات تازه در قبال یک دولت دین سالار جدید، گروهی از رهبران مذهبی به تدریج پیدا شدند تا فقه و حکومت اسلامی را به اجرا گذاشته و از جانب حکومت عمل کنند این گروه تحت عنوان علما نامیده شدند.

^۱ - کمالی . مسعود - جامعه مدنی دولت ونوسازی در ایران معاصر - ترجمه کمال بولادی، تهران . مرکز بازشناسی اسلام و ایران، ۱۳۸۱ صص ۶۴-۴۵

این گروه جدید در هر زمانی به بازسازی رابطه خود با حکومت پرداخت و از آنجا که اندیشه های اسلامی و آموزه های آن رابطه عمیق با اجتماع و سیاست داشت، حکومت نیز نمی توانست بدون تعریف رابطه خود با آنها، استمرار داشته باشد.

آموزه فوق در تشیع با توجه به وقایع بعدی در جهان اسلام اهمیت بیشتری یافت که امامت را به عنوان فعلی مهم در تاریخ سیاسی خود و به مشابه به یکی از اصول دین اسلام تلقی کردند. امامت و عدالت، دو مبنا در تشیع هستند که اساس بسیاری از حرکت ها و جنبشهای شیعی قرار گرفتند. حکومت حضرت علی «ع» و جانشین بر حق او به عنوان الگوی اساسی جامعه دینی باب دیگری در مذهب تشیع گشود که تاکنون اساس حرکت های آزادیخواهان و رهایی از ذلت و ستم قلمداد می شود. از این زمان شهادت نقش مهمی در فرهنگ تشیع ایفا می کند و در جریان شکل گیری قیامها علیه رژیم شاه و در جریان انقلاب اسلامی این امر به خوبی مورد استفاده انقلابیون قرار گرفت و با ارائه قرائتی حماسه جویانه و مقاومت علیه ظلم و تعدی نقش اساسی در پیروزی انقلاب اسلامی ایفا نمود. آیت ا... مطهری^۱ و دکتر شریعتی در آثار خود بر این بعد قیام امام حسین تاکید فراوان داشتند.

دیگر جنبه مهم تشیع که بر بعد سیاسی آن می افزاید، غیبت امام عصر «عج» است. طبق آموزه های شیعه، حضرت مهدی موعود در غیبت کبری به سر می برد و روزی خواهد آمد که عدل و قسط در زمین بگستراند. این اندیشه مبنای فکری و حرکت جنبش های متعددی در طول تاریخ اسلام در ایران گردید و فلسفه انتظار، با معنا و تفسیر انقلابی آن در انقلاب اسلامی نقش مهمی ایفا نمود.

بعد دیگر مسئله جانشینی آن حضرت به ویژه پس از غیبت کبری بود تفسیر و ارائه نظریات پیرامون جانشینی حضرت مهدی «عج» فصل مهمی را در فقه سیاسی تشیع به خود اختصاص داد. در نتیجه بر اساس این آموزه ها و چگونگی برخورد با حکومت های زمانه، الگوی خاصی در فقه سیاسی تشیع ایجاد شد که سنی یا شیعه بودن حکومت ها هر یک مبنای نظری خاص برای چگونگی رفتار با آنها فراهم نمود.

رابطه نیروهای مذهبی و دولت در عصر پهلوی

دولت پهلوی بر مبنای باستان گرایی رادیکال شکل گرفت. ایدئولوژی مزبور خواهان حذف گروه هایی بود که با آموزه های باستان گرایی مخالف بود. از مخالفان جدی این روند علمای دین بودند. لذا با تاسیس

^۱ - عضو شاخه روحانیت موفته

دولت پهلوی عرصه دیگری از کشاکش و درگیری بین علما و دولت بوجود آمد. رابطه دین و دولت در عصر پهلوی برخلاف تمام ادوار تاریخ ایران حاوی بیشترین کشاکش ها و منازعات بود. آخرین حکومت سلسله پادشاهی ایران در سال ۱۳۰۴ پایه گذاری شد و با انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و تاسیس شکل حکومت با الگوی جمهوری اسلامی در سرزمین ایران بعد از ۲۵۰۰ سال فرو پاشید. در طول بیش از نیم قرن حاکمیت پهلوی، زمامداران امور یک حکومت اقتداری غیر دینی را تاسیس کردند. مبنای تشکیل این حکومت الگوی نوسازی خاصی بود که تحت عنوان مدرنیسم، شبه مدرنیسم، اقتدار گرایی و غیره در نظریات سیاسی از آن یاد می شود که در ۲ قسمت بررسی می شود.

الف: نیروهای مذهبی و سیاست در دولت رضا شاه

کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ را باید سرآغاز دوره جدیدی از تاریخ معاصر در ایران دانست. تغییر شرایط بین الملل، حمایت روشنفکران، نوسازی دولت و ارتش و از همه مهم تر پیدایش محمل های نظری برای اقدامات رضا شاه توسط روزنامه های آینده، ایرانشهر، کاوه که همگی در پی نوسازی جامعه ایران و ایجاد امنیت و رفاه بودند، زمینه را برای دولت پهلوی فراهم کرد.

رابطه این دولت با گروه های اجتماعی بویژه علما که نفوذ فراوانی در جامعه داشتند و از جمله اقدامات دولت رضا شاه که با بسیاری از حوزه های فعالیت آنها برخورد می کرد بسیار مهم است. برنامه های دولت در این دوره شامل حوزه های نظامی، تعلیم و تربیت، سیستم جدید حقوقی و قضایی، مذهب، توسعه حمل و نقل و ارتباطات، توسعه صنعتی و تجاری و اصلاحات اداری و مالی می شد. بسیاری از این برنامه ها در ضدیت با مهم ترین گروه اجتماعی یعنی علما و روحانیون تنظیم شد. ابراهامیان معتقد است: «در به قدرت رسیدن رضا شاه گرچه نقش عوامل خارجی و ارتش را نمی توان نادیده گرفت، اما آمدن او به واسطه ائتلاف آشکار با گروه های مختلف درون و بیرون مجلس چهارم و پنجم مشروطه صورت پذیرفت. این گروه ها از چهار حزب تجدد، رادیکال های حزب سوسیالیست و انقلابیون فرقه دمکرات،^۱ تشکیل شد.

رضا شاه از آغاز، به قدرت علمای مذهب شیعه در ایران آگاه بود. به طوری که در نخستین سال های به قدرت رسیدنش، همواره کوشش می کرد تا اعتقادات شیعی خود و احترام به علمای برجسته را به نمایش بگذارد. او در مراسم تاسوعا و عاشورا و مراسم سوگواری ائمه شرکت می کرد و ملک الشعرا بهار در این

^۱ - ابراهامیان، یرواند - *ایران بین دو انقلاب* - ترجمه محمد ابراهیم فتاحی و احمد گل محمدی، تهران، نشر نی، ۱۳۷۷، ص ۱۵۰

زمینه می نویسد «... حتی شب یازدهم محرم لشکر قزاق به بازار می رفت و در مراسم شام غریبان شرکت می کرد و در همان حال رضا خان سردار سپه با سر و پای برهنه شمع به دست جلوی آن حرکت می کرد و به سوی مسجد جامع تهران و مسجد شیخ عبدالحسین که مهمترین مکان های عزاداری بود راهپیمایی می کرد.»^۱ او همچنین به زیارت اماکن مقدسه کربلا و نجف رفت و از علمای تبعیدی که در انقلاب عراق شرکت کرده بودند، از جمله آیت... نائینی، آیت... سیدابوالحسن اصفهانی و آیت... شیخ مهدی خالصی زاده به گرمی استقبال کرد. آنها در شهر مذهبی قم اسکان داد و تحت تاثیر مخالفت علما از جمهوری خواهی دست کشید و فکر جمهوریت را رها کرد و نمونه های فراوانی از این دست را می توان برشمرد.

این برنامه ها باعث شد برخی از علمای برجسته در ابتدا از او به خاطر موفقیت هایش در تامین امنیت ایران دفاع کنند. حتی برخی از بازاریان به خاطر تامین امنیت دولت رضا خان حمایت کردند اما ارسال لایحه خدمت اجباری نظام وظیفه موجب سلب این حمایت ها گردید.^۲ «بنابر فتاوی جداگانه برخی از علماء خدمت نظامی اصول تشیع و بنیادهای اسلام را به خطر می انداخت.»^۳ و آیت... مدرس معتقد بود «دوسال تلقین و آموزش در یک نهاد غیر مذهبی تحت اداره افسران ضد روحانی، اخلاق اجتماعی و دیانت عمومی را فاسد می کند.»^۴ بنابراین رضا شاه فرصت را غنیمت شمرد تا در فاصله میان مجلس چهارم و پنجم با اصلاح طلبان غیر مذهبی از جمله حزب تجدد متحد شود. حزبی که پایه تئوریک اقدامات رضا شاه را تامین میکرد و اعضای آن به شدت ضد مذهب بودند و دین را عامل جهل و خرافات ایرانیان می دانست در حقیقت از این زمان به بعد بود که ضدیت با مذهب و روحانیان به طور آشکار آغاز شد.

در نهضت مشروطه هرچند علما نقش فعالی ایفا کردند، ولی همانطور که ذکر شد پراکندگی و تضاد فکری بین آنها منجر به تفوق روشنفکران شد.

دوره رضاشاه نیز به همین دلیل و مهمتر از همه غیر سیاسی بودن آیت... حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی، موسس حوزه علمیه قم، و تغییر شرایط باعث گردید اوضاع به نفع روشنفکران خاتمه یابد. در این برهه

^۱ - ملک الشعراء بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی، ج ۱ تهران؛ امیرکبیر، ۱۳۷۱ ص ۱۸۳

^۲ - مکی - حسین، تاریخ ۲۰ ساله ایران، ج ۲ تهران؛ نشر قلم، ۱۳۶۳، صص ۲۷-۲۶

^۳ - بشیری، حسین - دیباچه ای بر جامعه شناسی سیاسی جمهوری اسلامی ایران - تهران، - نشر علوم نوین، ۱۳۸۴ ص ۶۸